

Tommy Gustafsson

”Kan verka skrämmande på små barn.” Våld, sex och historiebruk i tv-serien *Trälarna*

Abstract: This article examines the television adaption and reception of Swedish youth novelist Sven Wernström's series of historical youth novels called Trälarna ("The Thralls") in the late 1970s and early 1980s. The book series as well as the Danish animated television series used a noticeable class perspective in order to make comparisons between the condition of slaves in medieval times and Swedish working class of the 19th and 20th centuries. In accordance with the novels, the television series therefore displays a strong moral historical perspective. The analysis in the article focuses mainly on the abundant use of violence and sex as political and pedagogical instruments to promote class consciousness among its child viewers. In contrast to the novels, the television series was able to create more explicit audiovisual images of violence and sex that, in fact, were censored by Swedish state television before it was aired on a child friendly timeslot. Although some scenes in the television series were censored, the final analysis reveals that "The Thralls" can be seen as a rather typical example of the politically and aesthetically radical Swedish children's culture of the 1970's.

Keywords: Sven Wernström, Trälarna, children, media violence, sex, history, television

Det långa sjuttioalet och dess politiska barnkultur

Den 11 januari 1980 visades den första delen av den danska animerade tv-serien *Trællene* (*Trälarna*, 1978–1980) på svenska TV2 vid den barnvänliga tiden 18.00. Innan avsnittet startade utfärdade hallåan en varning om att detta var ett program som "vänder sig till äldre barn och som kan skrämma de som är för unga." Liknande varningar förekom även i dagstidningarnas tv-tablåer: "OBS! FILMERNÄ VÄNDER SIG TILL STÖRRE BARN OCH KAN VERKA SKRÄMMANDE PÅ SMÅ BARN" ("Barnrutan"). Orsaken till varningarna var tv-seriens våldsamma och sexuella innehåll och premiärsändningen av *Trälarna* – som var en samproduktion mellan

© 2012 T. Gustafsson. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 3.0 Unported License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/>), permitting all non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Citation: Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning/Journal of Children's Literature Research, Vol. 35, 2012 <http://dx.doi.org/10.3402/clr.v35i0.19964>

danska bolaget Trælles børn, Det Danske Filminstitut, danska Statens Filmcentral och svenska TV2 – hade också skjutits upp i ett helt år till följd av oenigheterna kring det våldsamma innehållet.

Tv-serien *Trälarna* baserades på de första sju delarna av Sven Wernströms historiska ungdomsbokserie om åtta böcker med samma namn som utkom mellan 1973 och 1981. När serien sändes i svensk television under januari och februari 1980 fanns sex avsnitt tillgängliga. I Danmark hade dessa visats som två barntillåtna långfilmer, *Trællene* (Jannik Hastrup, 1978) och *Trælles oprør* (Jannik Hastrup, 1979), utan några kontroverser. Den första filmen, *Trälarna*, granskades även av den svenska censuren utan att några klipp gjordes. Dock satte Statens biografbyrå en åldersgräns på 7 år (Censurkort 120294). Ytterligare tre avsnitt tillkom under hösten 1980 efter en tredje animerad långfilm, *Trælles børn* (Jannik Hastrup, 1980), och den kompletta tv-serien om nio avsnitt visades sedermera i repris av SVT 1982 och 1986. Med undantag av tv-serien *De hemligas ö* (Janne Halldoff, 1973), efter ungdomsromanen med samma namn från 1966, är *Trälarna* den enda filmatiseringen av Wernström digra författarskap.

Syftet med den här artikeln är att analysera kontroverserna kring *Trälarnas* innehåll i form av sex, våld och historieskrivning. Vilken funktion kan narrativa element som våld och sex ha i kulturella produkter riktade till barn? Vilka politiska inslag ger *Trälarna* uttryck för och hur mottogs dessa av den samtida kritiken? Utgjorde en politisk bok- och tv-serie som *Trälarna* ett undantag i sin samtid och var den politiskt influerade barnkulturen under 1970-talet en historisk parentes sett i ett längre tidsperspektiv?

Inslag av våld och sex speciellt riktade till barn är nog inte det första man idag tänker på i samband med barnlitteratur, och i ännu mindre grad när det gäller barn-tv. Skyddandet av barn har snarare utgjort det huvudsakliga motivet för olika former av restriktioner som omgärdat skildringar av sex och våld – framför allt audio-visuella – under 1900- och 2000-talet. För svenskt vidkommande kan denna antivålds- och sexdiskurs spåras tillbaka till moralpaniken kring Nick Carter-litteraturen 1908–1909 och införandet av statlig filmcensur 1911, där just värnandet av barn och ungdom lyftes fram som det avgörande skälet för behovet av censuren (Boethiüs 62–100, 129–218; Gustafsson 39–50). Filmvetaren Malena Janson ger i sin avhandling om svensk barnfilm också exempel på att den rörliga bilden därefter inte bara har fortsatt att skapa oro utan även att filmen under 1900-talet har ansetts vara mer skadlig för barn än andra kulturformer (27–35).

Det långa sjuttioalet (1968–1982)¹ utgjorde dock ett undantag vad gällde skildringar av sex och i mindre grad våld i barnkulturen. Inte minst berodde detta på att det politiska inslaget tilläts vara mer framträdande i barnkulturen på ett sätt som numera tycks sticka i ögonen, exemplifierat av den infekterade debatten på kultur-, debatt- och bloggsidor som användandet av "hen" i Jesper Lundqvists barnbok *Kivi och Monsterhund* (2012) orsakade (Se t.ex. Druker; Pavlica; Lagerwall). Under sjuttioalet var dock de politiska inslagen i form av sex, våld, historia och samhällskritik mer vanliga. Enligt litteraturvetaren Lena Kåreland kom genombrottet för den "politiska barnboken med ett socialistiskt färgat budskap" kring 1970 (33). Avsikten var att informera barn om aktuella sociala och politiska omständigheter och i barnböcker som Bent H Claëssons *Ett, tu tre. Sexualupplysning för barn* (1974) förekom av den anledningen autentiska fotografier av samlag, medan exempelvis Savas Tzanetakis' *Vad händer i Grekland?* (1971) innehöll explicita skildringar av olika former av tortyr.

Det ska dock påpekas att den politiskt inriktade barnkulturen inte alls var lika omfattande som många debattörer i efterhand har velat hävda. Barnböcker och barnprogram utan politiska budskap var vida mer vanligt förekommande under hela perioden. Likväl finns det en nästan mytologisk föreställning om "vänstervågen" inom barnkulturen under 1970-talet, närd av debattörer som säger sig ha blivit indoktrinerade av barnlitteratur eller via barnprogram som Staffan Westerbergs *Vilse i pannkakan* (1975) som ibland påstås ha förstört en hel generation (se bl.a. Gradvall; Lind; Lindner). Forskningen om tv:s roll i det här sammanhanget är dock fortfarande mycket begränsad. Ändå är det inte ovanligt med konspiratoriska konstateranden, som att barnredaktionen på TV2 försökte vänsterindoktrinera sina unga tittare på ett medvetet och utstuderat sätt under hela 1970- och början av 80-talet (se t.ex. Hultén och Samuelsson 23).

Kåreland framhåller att politiseringen av 1970-talets barnkultur föregicks av en lång diskussion under 1950- och 60-talen där först och främst barnlitteraturen och barnteatern dryftades och där aktörer som författaren och journalisten Margareta Strömstedt gjorde viktiga insatser för att barnkulturen skulle ta steget upp på kultursidorna (103–107). En av de viktigare aktörerna för politiseringen av 1970-talets barnkultur var emellertid Gunila Ambjörns-son. 1968 dömde hon i den uppmärksammande debattboken *Skräpkultur åt barnen* ut den svenska barnlitteraturen, barnfilmen, barnteatern och barn-tv som orealistisk och falsk. Istället efterlyste

hon en större mångfald inom barnkulturen, inte minst en som var mer politiskt förankrad i verkligheten och som skulle kunna "konkurrera med de kommersiella intressena" (Ambjörnsson 5). Enligt Kåreland var detta närmande till verklighet och realism inom barnkulturen detsamma som en orientering mot sociala frågor där "litteraturen [kunde] fungera som redskap för att förklara världen" (107).

Mot detta stod dock en varaktig samhällsdiskurs som menade att barn skulle skyddas från politiseringen och kommersialiseringen av omvärlden eftersom barn skulle få vara barn så länge som möjligt (Zelizer 7–19, 56–112). Ambjörnssons debattbok var också en reaktion på vad Malena Janson har benämnt som en "bullerbydiskurs" inom barnkulturen där barndomen framställdes i "ett slags paradistillstånd befolkat av oskuldsfulla barn" helt utan någon politisk förankring i verkligheten (137–138).

I den här kontexten sågs film och tv i bästa fall som menlösa kommersiella produkter och i sämsta fall som skadliga kommersiella produkter, men Ambjörnsson menade med inspiration från en studieresa i Tjeckslova att även tv kunde fungera som en viktig informationskälla där barn genom identifikation och imitation kunde lära och utveckla sig. Därtill underströk hon att tv:s inflytande var som "störst när åskådarens värderingar inte var ordentlig fixerade", det vill säga att tv i högsta grad, liksom litteraturen, kunde prägla barns (politiska) värderingar och attityder (Ambjörnsson 97–98).

Även författaren Sven Wernström hade verkat inom den kommersiella bullerbydiskursen innan han "så småningom blev gift med en klok arbetartjej och själv blev politiskt medveten". Före dess skrev han "bara enkla ungdomsböcker där barn jagade tjuvar åt rikt folk" (Roth) såsom *Vi fixar allt* (1959) och *Vi fixar kassaskåpsgåtan* (1961) skrivna tillsammans med Stig Malmberg under pseudonymen Stig Ahl. Wernström inledde därefter sin politiska författarkarriär med ungdomsroman *Mexikanen* (1963) och har sedan dess fortsatt att skriva böcker med ett politiskt patos. Han mest kända verk torde dock vara den historiska romanserien *Trälarna*.

Våldets funktion som politiskt verktyg i *Trälarna*

Wernströms romansvit *Trälarna* är på många sätt typisk för den politiska barnkulturen under 1970-talet i och med att den inkluderar barn snarare än exkluderar dem när det gäller politiska frågor som rör våld, sex och historia. Bullerbydiskursen som behärskade barnkulturen under 1950- och 60-talen har alltsedan 1910- och 20-talen även kompletterats av en inflytelserik pedagogisk diskurs

som gick ut på att god barnlitteratur, utgivna i billighetsserier, skulle konkurrera med Nick Carter och annan skräplitteratur. Sverige var också tidigt ute med införandet av skolfilmsbio, ett pedagogiskt inslag som därefter fortsatt med skol-tv från 1960-talet samt av traditionen med AV-centraler där skolor kan låna audiovisuellt material i utbildningssyfte (M. Karlsson). Den grundläggande tanken med denna metodik kring "osunda" medier var att det var bättre om barn även fick tillgång till fakta om djur, folkslag, geografi och historia istället för att enbart tillägna sig onyttiga saker om sex, våld och brott. När produktionen av barnfilm och sedermera barn-tv kom igång skedde det också ofta utifrån ett uttalat önskemål om att produktionen skulle förmedla någon form av kunskap, utöver den rena underhållningen (*Barn och film* 10). Det är också inom den här pedagogiska traditionen som *Trälarna* produceras.

Både bok- och tv-versionen av *Trälarna* skildrade "vanliga människors liv" (se t.ex. "Tv-tipset") i Norrköpingstrakten från 1000-talet och fram till modern tid. De första sex delarna av tv-serien täckte ett århundrande per avsnitt och här kommer fokus att ligga på de tre första delarna: "Halte" (1000-talet), "Ylva" (1100-talet) och "Olof" (1200-talet). Ett gemensamt upplägg för hela serien var att varje avsnitt satte en ung huvudpersons uppväxt och dennas familj i centrum. Därigenom fick tittaren lära sig om det dåtida samhället ur ett underifrånperspektiv, det vill säga det förflutna skildrades från trälarnas och de fattigas synvinkel i tradition med Vilhelm Mobergs revisionistiska historieskrivning i *Min svenska historia* (1970–1971) och i kontrast till den svenska skolhistorieundervisningens starka fokus på årtal, kungalängder och krig. Genom att skildra den svenska historien genom olika barnprotagonister inordnade sig Wernström därtill i en längre arbetarlitterär tradition där det litterära greppet med ett barns underifrånperspektiv även har fått symbolisera arbetarklassens underordnade position (Mischliwietz och Nilsson 5–16).

Innehållsmässigt låg tv-serien mycket nära romanerna och de hade också nästan ordagrant överförts till tv-mediet. Två saker skiljde emellertid de två versionerna åt: böckernas allvetande berättare hade fått fysisk form och gestaltades av en tecknad kråka (med Claire Wikholms röst) som ledsagade tv-tittaren genom de historiska skeendena, och genom adaptationsprocessen hade bokseriens inslag av våld och sex blivit mer explicita. 1970-talets bokutgåvor av *Trälarna* innehöll som jämförelse inga illustrationer med undantag av Mats Anderssons sparsmakade omslag (se t.ex. Wernström, *Trälarna*).

Första avsnittet, som behandlar trälen Haltes korta liv, var det avsnitt som hade skapat mest rabalder inför seriens premiär. Helena Sandblad, chef för TV2:s barnredaktion, hade till och med beordrat ett drygt två minuters långt klipp som innebar att hela avslutningen togs bort vilket medförde att "slutet blivit förvanskat", enligt Wernström (Falej). Våld och sex utgör återkommande teman genom hela romanserien av *Trälarna*, men de första delarna är extra våldsamma och innehåller fler sexuella skildringar. De scener som hade censurerats var en avslutande fruktbarhetsrit där Haltes ägare, Sigsten, först hade samlag med en kvinna och därefter befallde att han ville offra en träl. I bokversionen skildras detta lakoniskt: "Utan att tveka satte han gåken i henne och fullbordade ritualen. Först framifrån, det är som plogen i jorden. Sedan bakifrån, det är som tjur och bock på ko och get." Och när det gällde offret: "Halte lades på offerstenen. Detta offer skedde under vapenskrammel, så att inte skriken skulle skrämman barnen. Hans blod blandades med hingstens och stänktes sedan på alla de närvarande i tur och ordning" (Wernström, *Trälarna* 50–51).

I den danska serien visualiseras detta explicit med distinkta samlagsbilder följt av en sekvens där Halte fångas in, hålls ned av tre män på en blodig offersten medan en fjärde höjer en yxa och därefter brutalt avrättar honom (se bild 1). Därpå följer en scen där blodet stänks på de närvarande åskådarna. I den censurerade versionen hörs dock enbart en röst som säger: "Jag offerar en träl!"

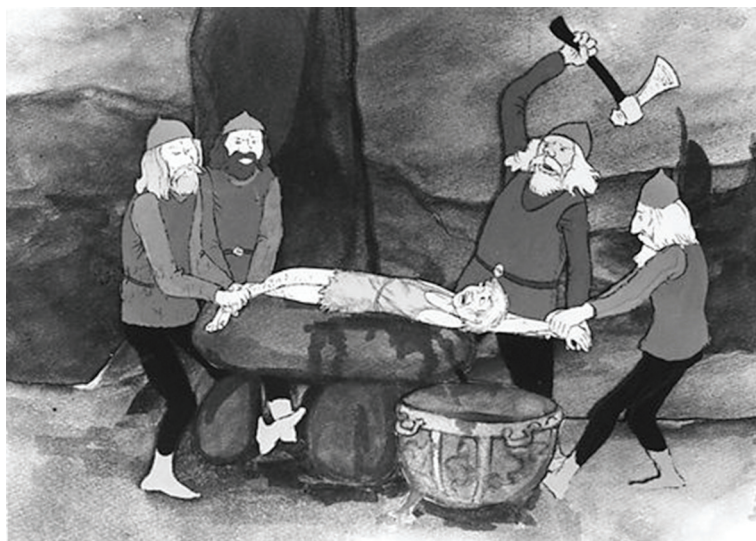

Bild 1

vilket följs av en tresekunderssekvens där Halte fångas in innan det klipps till en bild där den redan döde Halte är upphängd i ett träd tillsammans med en get, en hund och en tupp, som sedan gradvis ruttar bort under avsnittets slutvinjett.

Att TV2 klippte bort ett rituellt samlag och en våldsam avrättning framstår kanske inte som ett konstigt beslut idag, men i en tid då den politiska verkligheten och den historiska sanningen inte skulle undanhållas barnen blev denna censur likväl en stridsfråga som höll tillbaka serien under ett års tid. Sandblad motiverade beslutet med att "man klippt sådana delar där det onödiga våldsinslaget kan verka blockerande och inte tillför något till handlingen" ("Tv-tipset"). Det klipptes även i de följande avsnitten men då handlade det mer om kosmetiska trimningar av våldsamma scener där våldets explicitet reducerades utan att handlingsförloppet stördes eller ändrades. I första avsnittet handlade det dock om en regelrätt censur som verkligen förändrade handlingen eftersom offrandet av Halte utgjorde exempel på den ultimata exploateringen av en mänsklig slav. Utifrån Wernströms politiska världsbild fungerade offret och sedermera hela seriens exponering av underklassen som en analogi mellan medeltiden och 1900-talet som kopplade samman och likställde exploateringen av trälarna med den moderna arbetarklassen. Den historiska liknelsen bekräftas också av Wernströms kommentar till *Trälarna* i Oktobersförlagets antologi *Från träl till proletär. 19 artiklar om svensk historia*, där han framhöll att träldomen var "ett följriktigt led i utsugningens historia" samt att:

För att förslava en människa måste man beröva henne vissa väsentliga tillgångar, främst produktionsmedlen, vapnen, självförtroendet och insynen i samhällets beslutsprocesser. Så måste man ha gjort med trälarna. Så gör man också med arbetare i dag. Sättet att förslava är tidlöst (Wernström, *Från träl till proletär* 12–14).

Wernström menade vidare att utsugningen av arbetarklassen numera var dold men att det var samma repressiva mekanismer som fortfarande var i funktion. Syftet med *Trälarna* var därmed att frilägga dessa mekanismer som ett led i att göra slut på "förtrycket" (*Från träl till proletär* 16). Den politiska avsikten med *Trälarna*, både i roman- såväl som i tv-versionen, var med andra ord inte något som hölls dolt. Det explicita våldet riktat till barn hade därmed också en politisk funktion vars avsikt de facto förminskades när våldet censurerades.

Barn och censur

Att SVT valde att censurera en rad av de tv-program som de visade var och är anmärkningsvärt med tanke på att detta skedde utan någon insyn eller inblandning från en kontrollinstans som exempelvis den svenska censurmyndigheten, Statens biografbyrå. På det här området var SVT allsmäktigt vilket är beaktansvärt med tanke på att tv utgjorde det primära mediet för spridandet av information, kunskap och åsikter i Sverige från slutet av 1950-talet fram till monopolets fall 1987/1991 då TV3 och TV4 startade sina sändningar. Det skapade också rubriker när populära tv-serier som *Roots* (*Rötter*, 1977, ABC) och *The Macahans/How the West Was Won* (*Familjen Macahan*, 1976–1979, ABC/MGM) censurerades eftersom detta innebar ett underkännande av den vuxna tv-publikens mentala kapacitet att hantera fiktivt våld; som då Kunta Kinte (John Amos) fick halva foten avhuggen efter ett rymningsförsök i *Rötter* vilket var en sekvens som aldrig visades i svensk television (se vidare i Zander 68–70). Tack vare monopolställningen var SVT:s riktade genomslagskraft enorm på ett sätt som dagens mediedifferentiering, med konkurrens från kabel-tv och Internet, har reducerat i betydande grad. Själva tv-mediet upprätthåller dock ännu sin position som primärmedium (Hadenius och Weibull 177–181).

Censureringen av *Trälarna* var följaktligen inte en engångsföreteelse. Censuren ingick snarare i ett värnande och samtidigt nedlåtande mönster där svensken i gemen skulle skyddas från onödigt medievåld – vilket ofta motiverades med att det var barnen som måste skyddas från ett vuxet och kommersiellt skapat våld. I en handledning om barn och våld på tv utgiven av Barnombudsmannen och Svenska barnläkarföreningen fördjupas denna logik. Dels genom påståendet att tv var barns favoritnöje och dels genom tesen att barn i allmänhet inte förstod de vuxna konflikter som de kom i kontakt med via tv:n och som därmed kunde verka skrämmande. Så långt är allt väl men därefter menar författarna att barn å den ena sidan kan lära sig mycket av tv samtidigt som de å den andra sidan hävdar att "[o]m barn ser mycket på tv som de inte begriper, vänjer de sig vid att inte förstå och ifrågasätta" (Kempe och Molander 4–5).

Det här är ett uttryck för vad barnpsykologen Dion Sommer menar är en utbredd pedagogisk syn där barn placeras i en passivt-receptiv roll. Det vill säga barnet uppfattas som en passiv organism som inte kan bearbeta inkommande informationer från exempelvis media, varför medievåld som egentligen är avsett för en vuxen publik framstår som alarmerande. Sommers framhåller också att

det är ett alltför enkelt synsätt att "hävda att barnets kulturella integration sker genom ett passivt övertagande" och att flera andra faktorer, såsom föräldrar och skola, de facto har ett mer direkt inflytande på barns kulturintegration (117–120).

Författarna till handledningen menar att det är tre sorters program som skrämmer barnen mest: 1) "där barnet lätt kan identifiera sig", 2) "där våldet visas på ett realistiskt sätt", 3) "där barnet inte förstår våldshandlingen" (Kempe och Molander 7). Med undantag av den första kategorin handlar det här om vuxenprogram, såsom nyheter och underhållningsfilmer, som inte är gjorda för barn. Rädslan för att barn kan komma åt vuxna kulturprodukter har också varit ett återkommande fenomen i diskussionen om barns förhållande till audiovisuella medier sedan början av 1900-talet, vilket i sin tur har påverkat diskussionen och styrt regleringarna (Wojcik–Andrews 1–20).

Trälarna var ju dock producerad speciellt för barn, men likväl censurerades den utifrån dessa "vuxna" kriterier. Som jämförelse är det sällan som samma censurkriterier appliceras på litterärt skildrat våld för barn – såsom i Wernströms bokversioner av *Trälarna* eller i JK Rowlings *Harry Potter* – utan denna typ av kritik har nästan helt varit förbehållen audiovisuella skildringar av våld. Mediologiken kring skildringar av våld och sex utgör också en del av en över 100-årig diskurs som säger att den rörliga bilden både är farligare och skadligare än det skrivna ordet.

Ocensurerat sex och våld i *Trälarna*

Förutom borttagandet av det rituella samlaget i det första avsnittet förekom det inte någon mer censur av sex under resten av serien, utan det var enbart våld som censurerades. Första boken i serien innehåller dock fler beskrivningar av rituella och sexuella fruktbarhetsscener, bland annat i samband med ett midsommarfirande och en offerrit under 1100-talet:

I den mörkaste timmen började ringlekarna. Det var den timmen när alla band lossnade och den nöjsamma plikten mot Frej skulle börja uppfyllas. När var tar sin så tar jag min ... Slumpen parade ihop man och kvinna, men ibland syntes det som om den fick lite hjälp av dem som visste vem de ville ha. De par som fått varandra spred sig över ängen och uppslukades av dunklet (Wernström, *Trälarna* 62)

Ylva och Ingvar grep efter varandra. De upplevde varandras kroppar med en lust och en glädje som måste ha vunnit

gudarnas uppskattning. Rop av jubel ville tränga fram men måste undertryckas för att inte väcka den sovande byn. [...] De ville uppleva varandra och ge åkern liv. När Ingvars säd ville komma skilde de sina kroppar, så att han kunde låta den spruta ner i gropen i marken (Wernström, *Trälarna* 85).

Båda dessa sekvenser gestaltas detaljerat i tv-serien och scenen där de nakna Ylva och Ingvar har samlag på en åker pågår i två minuter, samtidigt som Jan Hammarlund sjunger en specialkomponerad sång med text inspirerad från romanförlagan (se bild 2). Denna öppenhet i förhållanden till sex låg också i linje med hur den vuxna filmen (och indirekt tv) censurerades under 1970- och 80-talen, där våldet kraftfullt beivrades medan alla slags skildringar av sex bokstavligt talat hade släppts fria i samband med borttagandet av den så kallade pornografiparagrafen i februari 1971 (Gustafsson och Larsson 446). Sexskildringar för barn, eller porr för barn som det något missvisande kallades, förekom också exempelvis i Hans-Eric Hellbergs skandalsuccéer *Kram* (1973) och *Puss* (1975) som orsakade starka reaktioner eftersom romanerna för första gången tog upp barns och ungdomars egen sexualitet (Lind 209–211).

Våldet var dock ett mer framträdande tema i böckerna om trälarna, inte minst eftersom det fungerade som ett instrument för överhögheten att trycka ned både trälarna, bönder och proletärer i serien. På ett politiskt plan fungerade våldet därmed didaktiskt

Bild 2

eftersom det bidrog till att lära ut den historiska klasskamp som Wernström menade att det förflutna präglades av (Falalj). Tidens pedagogiska hållning till en politiskt formerad barnkultur, och tron på att barn kunde lära sig ett kritiskt tänkande, står här också i skarp kontrast till barnläkarnas senare uttalande om att barn som ser mycket på tv som de inte förstår skulle vänja sig av vid att ifrågasätta (Kempe och Molander 5). Tolkat utifrån barnläkarnas negativa inställning till våldsamma tv-program framstår därmed *Trälarna* som direkt olämplig för barn i och med att tv-serien genom sitt upplägg uppmanade barn att identifiera sig med de unga karaktärerna. Våldet visades på ett realistiskt sätt och med stor sannolikhet förstod många barn framför tv:n inte alltid de många våldshandlingarna som förekom i serien.

Oaktat censuren som *Trälarna* hade underkastats innehåller serien alltså en lång rad mycket våldsamma scener där blodet bokstaveligen sprutar. I första avsnittet blir Haltes trälmor sjuk och bonden beordrar då att hon skall slås ihjäl, vilket sker utanför bild men med tydliga ljudeffekter. Därefter har Halte återkommande våldsfantasier där han dödar bonden och bondfrun genom att skjuta dem i halsen med pilar, vilket visualiseras med blod rinnande från såren i halsen och ur munnen på de två liken samtidigt som en pojkröst väser fram: "Jag slår ihjäl dom. Jag ska krossa dom!" I det andra avsnittet förekommer det, förutom rikligt med sexuella skildringar, även två våldtäktsförsök som begås mot avsnittets huvudkaraktär Ylva, som inte ska föreställa mer än 12 år. Och i det tredje avsnittet om den nyligen frigivne trälpojken Olof förekommer en explicit sekvens där sju kungar mördar varandra under mycket blodspillan samtidigt som Clarie Wikholms berättarröst förklarar:

Kungen kräver skatt och lydnad. Han har funnit på att låta sig krönas av en kristen biskop, så han får sin makt av gud. Det gör honom högmodig, för han tror nämligen själv på det. Undersåtarna blir lydiga för att de tvingas tro på det. Det hindrade dock inte kungarna från att ta livet av varandra, och av de släktingar som själva ville bli kungar. Sålunda framlevde de rika släkterna sitt liv i ständigt tävlan om rätten att plåga ut nya rikedomar av det fattiga arbetande folket.

Avsnittet och hela serien bygger med andra ord upp en stark känsla om ett ständigt närvarande hot om våld, som då och då gestaltas explicit med rörliga bilder. Såsom i slutet av tredje avsnittet då en tjuvfiskare hängs offentligt genom att brutalt släpas fram till galgen med ett rep om halsen för att därefter halas upp samtidigt som han

sprattlar vilt. Till saken hör att avsnittets huvudkaraktär, Olof, hade tjuvfiskat vid samma tillfälle och att det därmed lika gärna kunde ha varit han – och indirekt den unga tittaren framför tv:n – som sprattlade i galgen. Det enda som hade räddat Olofs liv var ett uttryck av klassolidariteten. Den arresterande soldaten hade tidigare varit träl, precis som Olof, och därför låtit honom gå. Det fysiska och explicita våldet återkommer genom hela tv-serien och fungerar därmed som ett bärande motiv, även om våldet går från ond, bråd och plötslig död till att bli mer nedtonat framemot avsnitten som behandlar 1700- och 1800-talen.

Slutet på en historisk parentes

Överlag var det sålunda mycket våld och sex som inte censurerades i tv-serien *Trälarna*. Kontroverserna kring den censur som genomfördes av TV2:s barnredaktion handlade därmed inte om att det förekom för mycket sex och våld i tv-serien utan snarare om att man faktiskt hade tagit bort vissa delar av sexet och våldet. Anledningen till denna tillåtande attityd hängde troligtvis ihop med tv-seriens politiska budskap i historisk tappning, det vill säga att våldet och sexet ansågs var politiskt motiverat och därmed legitimt.

Hela romanserien och den närliggande tv-serien är också ett exempel på vad historikern Klas-Göran Karlsson har benämnt som ett politiskt-pedagogiskt historiebruk där det förflutna och samtiden jämförs på ett metaforiskt och/eller symboliskt plan. Samtidigt var *Trälarna* ett tydligt uttryck för ett moraliskt historiebruk där det förflutna omtolkades utifrån en politisk övertygelse med avsikten att påverka det samtida samhället (K-G. Karlsson 55–58, 62–64). I linje med detta ska det konstateras att konservativa och liberala dagstidningar som *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* inte hade något att invända gentemot den politiskt medvetna och subjektiva historieskrivningen och historieförmedlingen som förekom i *Trälarna* (se t.ex. "Tv-tipset" och Alfvén-Eriksson). I intervjuer med Wernström inför seriestarten framhölls snarare motsatsen. Istället för att ifrågasätta historieskrivningen eller det politiska motivet koncentrerade sig artikelskribenterna på vad som upplevdes som seriens historiska korrekthet och den stora mängd arbete som Wernström hade lagt ned: "Han går noggrant till väga innan han börjar en bok. Läser in, undersöker, tänker sig in i rollerna. Man ska veta det som finns att veta. Ingen ska kunna beslå en med några fel" (Falalj). I *Röster i radio/tv* beskrevs Wernströms historiska metod mer ingående:

När man ska skriva en bok som ska handla om t ex människor på 1500-talet – hur gör man då? Sven Wernström berättade att då studerar han det århundrandet noga. Han tar reda på hur människor var klädda, vad de åt för mat, vad barnen hade för lekar, hur man pratade. Förberedelserna tar längre tid än att skriva själva boken. På gardinerna i Sven Wernströms skrivstuga satt långa papper med konstiga anteckningar. Det är på papperen han klistrar upp allt han tar reda på om lekar och mat och språk ett visst århundrande. Där står också alla viktiga händelser just det århundrandet. Sen sitter han och tittar på de långa papperen med anteckningar om lekarna, maten och sättet att leva. – Och då upptäcker jag plötsligt att just det årtalet vore spännande att krypa in [sic] och börja berätta ... (Hellner 17).

Både den intervjuande journalisten och Wernström gav här uttryck för en naiv och starkt idealiserat syn på vad historieskrivning innebar som mer liknar den skönlitterära författarens "inkännande" metod snarare än historikerns källkritiska metod. Förberedelsearbetet uppfattades likväl som vetenskaplig forskning *per se*, både av journalisten och Wernström, men via bok och tv-serien även, med stor sannolikhet, av stora delar av den svenska allmänheten. Detta legitimerade i sin tur det historiska innehållet i *Trälarna* utifrån den inflytelserika pedagogiska diskursen som talade om att barn helst också skulle erhålla någon form av kunskap, utöver den rena underhållningen, när de konsumerade mediaprodukter som litteratur eller tv. Att den historiska kunskapen sedan var inlindad i ett politiskt budskap, och att detta delvis gestaltades via våld och sex för barn, förefaller ha haft mindre betydelse i sammanhanget. Det här krävde dock att samhället hade tillit till barns förmåga att tillgodagöra sig kunskap genom kritiskt tänkande och det långa 1970-talet förefaller ha varit en period där barriärerna mellan barn- och vuxensfärerna tillfälligt bröts ner (Janson 103. Se även Kriström). I ett temanummer om tv av *Barn och kultur* från 1974 framhöll exempelvis barnpsykiatern Olof Elthammar att "en falsk, romantiserad, censurerad världsbild" förhindrade den känslomässiga utvecklingen hos barn och att det därför "var en direkt plikt för televisionen att förmedla dessa ångestframkallande bilder" (142).

Den utfärdade varningen om att *Trälarna* vände sig till större barn och att serien kunde verka skrämmande för små barn tycktes alltså ha varit en tillräcklig åtgärd vid premiärsändningen 1980. Här bör även sändningstiden, 18.00, uppmärksammas eftersom detta var en inarbetad tid för mellanåldrarna, det vill säga 8–13 år (Wilhelmson

151). Det betydde att det politiskt begagnade våldet och sexet i *Trälarna* ansågs vara okej att visa från 8 år och uppåt på ett sätt som idag inte längre verkar vara lika accepterat. Med andra ord, under det långa sjuttioalet låg samhällets inställning till barnkulturen mer i linje med Sommers teser om barns aktiva kulturella deltagande och integration. Den (över)beskyddande attityden i den refererade handledningen om barn, tv och våld är därmed en bekräftelse på att bullerbydiskursen återigen råder och att den politiskt betonade barnkulturen inte var mer än en historisk parantes (Se även Janson 153–156).

En starkt bidragande orsak till denna förändrade attityd var den långvariga videovåldsdebatten som påbörjades i december 1980 i samband med sändningen av ett *Studio S*-program där videon framställdes som ett samhällsligt hot och där barn pekades ut som videovåldets främsta konsumenter och offer (Dalquist). Den kraftfulla reaktionen på videovåldet kan ses som en del av en större reaktion gentemot det långa sjuttioalets samhällspolitiska atmosfär, där den politiska barnkulturen utgjorde en viktig symbol. Man kan uttrycka det som så att den politiska frigjordheten under det långa sjuttioalet upplevdes ha gått för långt. Den förut så progressiva barnpsykiatern Elthammar var bara en av många som gjorde helt om efter att ha sett klipp ur den beryktade och sedermera totalförbjudna filmen *The Texas Chainsaw Massacre* (*Motorsågsmassakern*, Tobe Hooper, 1974) i *Studio S*. Några dagar efter sändningen gick han ut och hävdade att listan med videofilmer där våld och sex sammanfördes var lång. Och om ingen agerade skulle marknaden snart översvämmas av "sadistiska sexfilmer" som barn kunde få tillgång till via det oreglerade videomediet ("Barnpsykiaterna [sic]"). Detta är exakt samma retorik som förekommer i den refererade handledningen där barn måste skyddas från den vuxna världen och dess medieprodukter. Även på det politiska planet skedde en omvändning, exemplifierat av Gösta Hulténs och Jan Samuelssons uppmärksammande debattbok om medievänstern där de bland annat hävdade att tv-serien *Trälarna* bara var ett av många klassmedvetna program som barnredaktionen på TV2 köpte in och visade på bekostnad av "de klassiska sagorna" och Disney (23). Att de klassiska sagorna och Disney lyfts fram som motexempel indikerar att författarna ser dessa som opolitiska i jämförelse med 1970-talets politiska barnkultur.

De höga murarna kring barnkulturen har därefter förblivit mer eller mindre orubbade och debattvågorna kring könsbenämningarna i *Kivi och Monsterhund* får den boken att framstå som ett undantag

snarare än som del av ett större politiskt sammanhang. När det gäller barn-tv förefaller murarna vara ännu högre i förhållande till den politiska indoktrinering som förekom under 1970-talet. Detta kan exemplifieras av det, relativt lågmälda, politiska grälet kring SVT:s historiska julkalender *Tjuvarnas jul* (2011). *Aftonbladets* kulturchef Åsa Linderborg ställde sig positiv till julkalendern eftersom den "i mån mening behandla[de] barnfattigdomen, den enda fråga de senaste fem åren som socialdemokraterna har lyckats placera på den politiska kartan" (Linderborg), medan *Dagens Nyheter*s Johan Croneman förfäktade den nyliberala inställningen att det inte var motiverat att huvudpersonerna stal från de som var rikare än de själva för att jämna ut skillnaderna:

I bakgrunden hotar etablissemangen, polisen, polismästaren och borgmästaren. Grå eminenser, som hotfulla skuggor. Här [...] syns makten konspirera mot medborgarna. Det är lite spännande, men slår lite för ofta över i Pippischabloner, inte så lite Pippi heller. Inte så lite omodernt, faktiskt. Ganska så utomordentligt omodernt. [—] Charlie, Kurrens dotter, frågar vid ett tillfälle, "men är det riktigt rätt att stjäla"? Kurre säger det inte rätt ut, men kommer ändå undan med gängets arbetsmoral, alltså: "Vi stjal bara från dem som har mer än oss". Konstigt nog förväntas vi också köpa det axiomat. Förr gällde det att "ta från de rika och ge till de fattiga", så långt i "Tjuvarnas jul" gäller den betydligt mer samtida girigheten, ett allas krig mot alla: Har du en krona mer än jag är du ett legitimt offer (Croneman).

Utan några jämförelser i övrigt framstår *Tjuvarnas jul* som politiskt blek i jämförelse med *Trälarnas* öppret och aggressivt framförda politiska budskap och det finns inte heller några inslag av sex och våld i *Tjuvarnas Jul*. Bruket av våld och sex som bärande narratologiska beståndsdelar känns också avlägset i dagens barnkultur, speciellt när det gäller barn-tv. Det långa sjuttioalet präglades dock av ett mer tillåtande förhållningssätt där tilltron till barns förmåga att tillgodogöra sig kunskap och information, även på en vuxen och politisk nivå, var mycket hög. Detta betydde inte att all barnkultur var politisk under 1970-talet, snarare tvärtom. Däremot var acceptansen för det politiska högre än för det som sågs som rena kommersiella inslag i barnkulturen, vilket var en inställning som gällde hela det politiska spektret i Sverige. *Trälarna* framstår därför inte som exceptionell i sin samtid, men i ett längre tidsperspektiv framstår däremot det långa sjuttioalet som ett undantag när det gäller politisk barnkultur.

*Biografisk information: Tommy Gustafsson är filosofie doktor i historia och docent i filmvetenskap. Han arbetar som universitetslektor vid Linnéuniversitetet och har förutom avhandlingen om manlighet och genusrelationer i svensk filmkultur under 1920-talet även publicerat en rad artiklar i svenska och internationella antologier och tidskrifter som Solskenslandet: svensk film på 2000-talet (red Erik Hedling & Ann-Kristin Wallengren), Cinema Journal, Film International, Historisk tidskrift och Tidskrift för genusvetenskap. Han är i skrivande stund i färd med att färdigställa en monografi om användandet av historia i svensk barn-tv under 1970-talet.
Email: Tommy.Gustafsson@lnu.se*

Noter

¹ Med det långa sjuttioalet (1968–1982) menas den radikaliserings som framträder i och med 68-rörelsen, vietnamdemonstrationer, proggmusik, FNL, ungdomsrevolt, socialism, de vilda gruvstrejkerna och de olika fraktionsbildningarna inom vänsterrörelsen som de facto kom att påverka hela det svenska samhällslivet. Se vidare i Arvidsson 1999 och Lind 2010.

Bibliografi

Ahl, Stig. *Vi fixar allt*. Stockholm: B. Wahlström, 1959.

Ahl, Stig. *Vi fixar kassaskåpsgåtan*. Stockholm: B. Wahlström, 1961.

Alfvén-Eriksson, Anne-Marie. "Ny barnserie skildrar de fattigas liv". *Dagens Nyheter* 11/1 1980.

Ambjörnsson, Gunila. *Skräpkultur åt barnen*. Stockholm: Aldus/Bonniers, 1968.

Arvidsson, Claes. *Ett annat land - Sverige och det långa 70-talet*. Stockholm: Timbro, 1999.

Barn och film. Betänkande 2 angivet av 1949 års Filmutredning. Stockholm: SOU 1952:51.

"Barnrutan". *Dagens Nyheter* 11/1 1980.

"Barnpsykiaterna [sic]: Stoppa videovåldet". *Svenska Dagbladet* 4/12 1980.

Boethiüs, Ulf. *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot smutslitteraturen i Sverige 1908–1909*. Södertälje: Gidlunds, 1989.

Censurkort 120294 (*Trälarna*), Statens biografbyrås arkiv, Riksarkivet.

Clässon, Bent H. *Ett, tu tre. Sexualupplysning för barn*. Stockholm: Gidlund, 1974.

Croneman, Johan. "'Tjuvarnas jul' julkalendern i tv". *Dagens Nyheter* 28/11 2011.

- Dalquist, Ulf. *Större våld än nöden kräver. Medievåldsdebatten i Sverige 1980–1995*. Umeå: Boréa förlag, 1998.
- Druker, Elina. "Oskyldig hen-berättelse fick igång debatten". *Svenska Dagbladet* 20/3 2012.
- Elthammar, Olof. "Barn och tv". *Barn och kultur* 1974:6.
- Falalj, Christer. "Det har alltid funnits trälarna". *Aftonbladet* 11/1 1980.
- Gradvall, Jan. *TV! Nedslag i Sveriges Televisions historia*. Uppsala: Sveriges Radios förlag, 1996.
- Gustafsson, Tommy. *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rassstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*. Lund: Sekel bokförlag, 2007.
- Gustafsson, Tommy och Mariah Larsson. "Porren inför lagen. Två fallstudier angående den officiella attityden till offentligt visad pornografisk film 1921 och 1971". *Historisk tidskrift* 2009:3.
- Hadenius, Stig och Lennart Weibull. *Massmedier. En bok om press, radio & TV*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2005.
- Hellberg, Hans-Eric. *Kram*. Stockholm: Bonniers förlag, 1973.
- Hellberg, Hans-Eric. *Puss*. Stockholm: Bonniers förlag, 1975.
- Hellner, Lena. "Trälarna – kan OÄ vara mer spännande?" *Röster i radio/tv* 1980:3.
- Hultén, Gösta och Jan Samuelsson. *Mediavänstern. En närbild av den dolda åsiktsproduktionen i Sverige*. Stockholm: Bonnier fakta, 1983.
- Janson, Malena. *Bio för barnens bästa? Svensk barnfilm som fostran och fritidsnöje under 60 år*. Stockholm: Stockholms universitet, 2007.
- Karlsson, Klas-Göran. "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys". I *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Red. Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander. Lund: Studentlitteratur, 2004.
- Karlsson, Martin. *Att projicera det förflutna. Historiebruk och historieförmedling i svensk skolfilm 1970–2000 utifrån de regionala AV-centralernas utbud*. Uppsala: Sisyfos förlag, 2011.
- Kempe, Anita och Eva Molander. *Små barn och våld på tv – hur ska vi göra?*. Stockholm: LIC förlag, 1994.
- Kriström, AnnaKarin. "*De gränslösa böckerna*": allålderslitteratur i Sverige under 1960- och 1970-talen, med studier i Hans Alfredsons och Barbro Lindgrens tidiga författarskap. Uppsala: Uppsala universitet, 2006.
- Kåreland, Lena. *Inga gåbortsföremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 70-talens Sverige*. Halmstad: Makadam förlag, 2009.
- Lagerwall, Katarina. "Kritiker: 'Hen gör barn förvirrade'". *Dagens Nyheter* 14/2 2012.

- Lind, Kalle. *Proggiga barnböcker – därför blev vi som vi blev*. Malmö: Roos & Tegnér, 2010.
- Linderborg, Åsa. "Sossarnas julafton". *Aftonbladet* 1/12 2011.
- Lindner, Tobias. "Storpotäten gör comeback". *Aftonbladet* 13/11 2001.
- Lundqvist, Jesper. *Kivi och Monsterhund*. Linköping: Olika förlag, 2012.
- Mischliwietz, Sandra och Magnus Nilsson. "Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren: om barnet och den kulturella konstruktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur". I *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2011:2.
- Moberg, Vilhelm. *Min svenska historia berättad för folket*. Stockholm: Norstedt, 1970–1971.
- Pavlica, Adrianna. "Så började debatten om hen". *Göteborgsposten* 11/9 2012.
- Roth, Anders. Murbruk förlag.se. "Intervju med Sven Wernström". <http://www.murbrukforlag.se/default.asp?page=authorlink1&ID=30> (2012-05-08).
- Sommer, Dion. *Barndomspsykologi. Utveckling i en förändrad värld*. Andra reviderade utgåvan. Stockholm: Liber förlag, 2005.
- "Tv-tipset". *Svenska Dagbladet* 11/1 1980.
- Tzanetakis, Savas. *Vad händer i Grekland?*. Eneryda: Ordfront, 1971.
- Wernström, Sven. *Mexikanen*. Stockholm: Geber, 1963.
- Wernström, Sven. *Trälarna*. Stockholm: Gidlunds, 1973.
- Wernström, Sven. "Trälarna". I *Från träl till proletär. 19 artiklar om svensk historia*. Stockholm: Oktoberförlaget, 1979.
- Wilhelmson, Karin. "Vad tycker TV1?" *Barn och kultur* 1974:6.
- Wojcik-Andrews, Ian. *Children's Films. History, Ideology, Pedagogy, Theory*. New York och London: Routledge, 2000.
- Zander, Ulf. *Clio på bio. Om amerikansk film, historia och identitet*. Lund: Historiska media, 2006.
- Zelizer, Viviana. *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books, 1985.